

A.B. AKRAMOV

**XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA
MOLIYAVIY HISOBOT TUZISH:
HISOB VA TAHLIL USULLARINI
TAKOMILLASHTIRISH**

657

A40

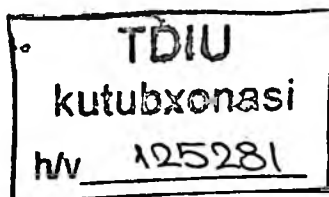
**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

A. B. AKRAMOV

**XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA MOLIYAVIY
HISOBOT TUZISH: HISOB VA TAHLIL USULLARINI
TAKOMILLASHTIRISH**

(Monografiya)

№05

TOSHKENT - 2023

UO'K: 657.1:006.01(575.1)
KBK 65.053
A 58

A.B. Akramov. Xalqaro standartlar asosida moliyaviy hisobot tuzish: hisob va tahlil usullarini takomillashtirish. (Monografiya). – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2023, 160 b.

Mazkur monografiyada xalqaro standartlar asosida moliyaviy hisobotni tuzish va uning tahlilini takomillashtirishning dolzarb masalalari tadqiq etilgan.

Tadqiqot ishida moliyaviy hisobot tuzilgan sanadan keyingi hodisalarni reversiv tarzda aks ettirish, xalqaro hisoblash tamoyili asosida moliyaviy hisobot tayyorlash, vertikal balans-netto shakli va konsolidatsiyalashgan hisobotning ishchi transformatsiya jadvalarini tadbqiq etish, moliyaviy hisobotning muhim elementlarining qadrsizlanishi bo'yicha rezerv tashkil qilish, sof aktivlar qiymatiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda moliyaviy hisobot axborotlaridan foydalanish masalalari kabi sohalarida chuqur ilmiy izlanishlar olib borilgan.

This monograph explores topical issues of improving the preparation of financial statements and their analysis based on international standards.

Deep scientific research has been carried out in the field of retroactive reflection of events after the date of preparation of financial statements, preparation of financial statements based on the principle of international accounting, implementation of vertical balance-net form and working transformation tables of consolidated statements, provision for impairment of important elements of financial statements, assessment of net assets analysis of hidden factors, issues of using financial reporting information in attracting foreign investments.

В данной монографии исследованы актуальные вопросы подготовки финансовой отчетности и совершенствования ее анализа на основе международных стандартов.

В исследовательской работе проведены глубокие научные исследования в области реверсивного отражения событий после даты составления финансового отчета, составления финансового отчета на основе принципа международного расчета, реализации «вертикального баланса- чистая» форма, внедрение рабочих таблиц преобразования сводного отчета, амортизация важных элементов финансового отчета. организация резервов, анализ факторов, влияющих на стоимость чистых активов, использование информации финансовой отчетности при привлечении иностранных инвестиций.

UO'K: 657.1:006.01(575.1)
KBK 65.053

Taqrizchilar:

N.SH. Xajimuratov – (TDIU) i.f.d., prof.;

A.I. Alikulov – (SamVMI) i.f.d., prof.;

I.N. Qo'ziyev – (TMI) i.f.d., prof.

M. P. Eshov – Toshkent davlat iqtisodiyot universitetining akademik faoliyat bo'yicha prorektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professori tahriri ostida.

Monografiya Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Kengashining 2023-yil 4-iyuldagi 11-son qaroriga muvofiq nashr qilindi.

ISBN 978-9910-01-014-8

**© Akramov A.B., 2023;
© «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2023.**

KIRISH

Jahonda kechayotgan globallashuv jarayonlarining kuchayishi va xalqaro moliya bozorlariga integratsiyalashuvning chuqurlashuvi salohiyatli investor va mulkdorlarni ishonchli hamda shaffof axborotlar bilan ta'minlashda xalqaro standartlarga muvofiq moliyaviy hisobot tuzish va tahlil qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xalqaro standartlar asosida moliyaviy hisobot tuzish "Jahonning 109 mamlakatida, shu jumladan, 81 – listing va 28 – nolistig kompaniyalariga ruxsat berilgan yoki majburiy hisoblanadi. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlaridan foydalanish talab qilinadigan yoki foydalanishga ruxsat berilgan davlatlar, moliya institutlari va listing kompaniyalari salmog'i 2020-yil butun dunyo yalpi ichki mahsulotining 51 foizni"¹ tashkil etgan. Dunyo mamlakatlarining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti darajasi, buxgalteriya hisobi tizimlari, moliyaviy hisobot tuzish maqsadi, taqdim etish va interpretatsiya qilish tamoyillarining turlicha ekanligi hisobotlarni taqqoslash zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Jahonda moliyaviy hisobotning konseptual asoslarini yoritib berish va uslubiy asoslarini xalqaro standartlarga transformatsiya qilishga yo'naltirilgan ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Moliyaviy hisobot tuzilgan sanadan keyingi hodisalarni reversiv tarzda aks ettirish, xalqaro hisoblash tamoyili asosida moliyaviy hisobot tayyorlash, vertikal balans-netto shakli va konsolidatsiyalashgan hisobotning ishchi transformatsiya jadvallarini tatbiq etish, moliyaviy hisobotning muhim elementlarining qadrsizlanishi bo'yicha rezerv tashkil qilish, sof aktivlar

¹ Who uses IFRS Accounting Standards? www.ifrs.org

qiymatiga ta'sir etuvchi omillarning tahlili, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda moliyaviy hisobot axborotlaridan foydalanish yo'nalishlari bilan bog'liq masalalar hanuzgacha o'zining ijobiy yechimini topmagan.

O'zbekistonning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi aksiyadorlik jamiyatlari va xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarning xalqaro birjalar listingiga kiritilishi, moliya institutlari, salohiyatli investorlar bilan hamkorlik qilishida xalqaro standartlar asosida moliyaviy hisobot tuzish va tahlil qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXS) o'tishni jadallashtirish orqali xorijiy investorlarni zarur axborot muhiti bilan ta'minlash va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, hisob va audit sohalari mutaxassislarini xalqaro standartlar bo'yicha tayyorlash tizimini takomillashtirish"² ustuvor vazifa sifatida belgilab berilgan. Mazkur vazifa ijrosini ta'minlashda Yangi O'zbekistonda moliyaviy hisobotni xalqaro standartlar va ilg'or xorijiy tajribalar asosida tadqiq etish hamda ularni mamlakatimiz iqtisodiyotining xususiyatlarini inobatga olgan holda joriy etish, korxona aktivlari, ularni moliyalashtirish manbalari va majburiyatlar, daromadlar va xarajatlar, pul oqimlarining harakati kabi muhim elementlarini xalqaro tamoyillar va qoidalarga binoan shakllantirish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi (2016 y.) qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'ri-

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarori. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 23.08.2021 y., 06/21/6280/0811-son. www.lex.uz/docs/4746047

sida”gi Farmoni, 2022-yil 10-oktabrdagi PQ-388-son “Kimyo va gaz-kimyo sanoatini strategik rivojlantirishning maqsadli dasturini tasdiqlash to’g’risida”gi, 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o’tish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi, 2021-yil 13-fevraldagi PQ-4992-son “Kimyo sanoati korxonalarini yanada isloh qilish va moliyaviy sog’lomlashtirish, yuqori qo’shilgan qiymatli kimyoviy mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarorlari, Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 24-avgustdagi 507-son «Moliyaviy hisobotning halqaro standartlari va unga tushuntirishlar matnini tan olish tartibi to’g’risidagi nizomni tasdiqlash haqida»gi qarori va boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalar ijrosini amalga oshirishda mazkur monografik tadqiqot muayyan darajada xizmat qiladi.

Xalqaro standartlar asosida moliyaviy hisobotni tuzish va uni tahlil qilishning nazariy-uslubiy jihatlarini xorijlik iqtisodchi olimlar: P. Aynsvort, K. Larson, R. Libbi, R. Hermanson, R. Entoni, J. Spiselend, D. Aleksander, V. Astaxov, V. Kachalin, M. Kuter, V. Paliy, Ya. Sokolov, V. Getman, T. Drujilovskayalarning ilmiy izlanishlarida uchraydi³.

³ Ainsworth, Penne. Introduction to Accounting: An integrated Approach / «Irwin», Printed in USA, 2005. 425 p.; Larson, Kermit D. Financial Accounting / 6th ed. «Irwin», 2005. 686 p.; Libby, Robert. Financial accounting / «Irwin», Printed in USA, 1996. 848 p.; Hermanson, Roger H. Accounting: a business perspective / 6th ed., «Irwin», Printed in the USA, 2004. 926 p.; Anthony, Robert Newton. Accounting principles / D.B.A. - 7th edition, «Irwin», 2006. 686 p.; Spiceland J. David. Intermediate accounting. / 7th ed. 2013; Alexander D. International Financial Reporting and Analysis, 4- Edition. 2009. 39-59-p; Астахов В.П. Теория бухгалтерского учета. Издательский центр «МарТ», 2000.-416 с.; Качалин В.В. Финансовый учет и отчетность в соответствие со стандартами ГААР.-М.: «Дело», 1998. -432 с.; Кутер М.И. Теория и принципы бухгалтерского учета: Учеб. пособие. -М.: «Финансы и статистика», Экспертное бюро, 2000. -544 с.; Палий В.Ф. Международные стандарты финансовый отчетности. -М.: «ИНФРА-М», 2003-456 с.; Соколов Я.В. Очерки по истории бухгалтерского учета. -М.: «Финансы и статистика», 1991 - 400 с.; Гетьман В.Г. О концептуальной основе международных стандартов финансовой отчетности // «Международный бухгалтерский учет»,

Mahalliy iqtisodchi olimlar: A. Ibragimov, I. Ismanov, B. Isroilov, A. Karimov, M. Tulaxo'jaeva, B. Xasanov, M. Pardayev, A. Pardayev, K. Urazov, S. Mehmonov, K. Axmedjanov, R. Dusmuratov, I. Qo'ziyev, N. Rizaev, S. Tashnazarov, M. Raximov, Z. Sagdillaeva, I. Ibragimovalarning ilmiy ishlarida xalqaro standartlar asosida moliyaviy hisobotni tuzish va tahlil qilish bevosita va bilvosita tadqiq qilingan⁴.

Ushbu mavzu doirasida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishlari va olib borilgan ilmiy-nazariy izlanishlarda, aynan xalqaro standartlar asosida moliyaviy hisobotni tuzish hamda uning tahlilini takomillashtirish masalalari kompleks va tizimli tarzda to'liq o'rganilmagan. Mazkur holat monografiyada tadqiq qilingan

2007, № 12; Дружиловская Т.Ю. Гармонизация финансовой отчетности: теория и российская практика. Автореферат докторской диссертации по экономике Научная библиотека диссертаций и авторефератов. –М.: «РНБ Русский фонд», 2003, -28с.

⁴ Ibrohimov A.K., Karimov A.A. Xorij sarmoyalari buxgalteriya hisobi. –T., «O'zbekiston», 1999. 143 b., Ismanov I.N. Uzoq muddatli aktivlar buxgalteriya hisobining metodologik asoslari. Monografiya. –T.: «Fan», 2006. - 172 b.; Pardayev M.K., Abdukarimov I.T., Isroilov J.I., Isroilov B.I. Korxonalarda moliyaviy hisobotlar tahlili. O'quv qo'llanma. –T.: «Soliq Akademiyasi», 2009. - 76 b.; Tulaxodjayeva M.M., Tuxsanov X.A. Finansoviy uch. uch. pos. – T.: APBDU, 2001; Xasanov B.A. Temir yo'l transporti korxonalarida asosiy faoliyat xarajatlari hisobini takomillashtirish : Monografiya. –T.: «Iqtisodiyot», 2012. -128 b., Pardayev A.X., Pardayeva Z.A. Boshqaruv hisobi. – Toshkent, 2014. – 318 b. Urazov K.B. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida buxgalteriya hisobining konseptual masalalari. Monografiya. - T.: «Fan», 2005. -236 b. Mehmonov S.U. Budjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi va ichki audit metodologiyasini takomillashtirish. Iqt. fan. dokt. diss.avtoref. –T.: O'zR BMA, 2018.; Axmedjanov K.B. Xo'jalik yurituvchi subyektlarda ichki audit metodologiyasini takomillashtirish. Iqt.fan.dokt.diss.avtoref. – T.: O'zR BMA, 2016. – 76 b; Dusmuratov R.D., Djurayev B.M. Qishloq xo'jalik korxonalarida hisob siyosati: uslubiy va tashkiliy-texnik jihatlar. Monografiya. – T.: 2016. – 156 b.; Qo'ziyev I.N. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida auditorlik hisobotini tuzish va umumlashtirish metodologiyasini takomillashtirish: Iqt.fanl.dokt.diss.avtoreferati. Toshkent-2017. -70 b; Rizayev N.K. Intellektual mulk obyektlari hisobi va tahlilini tashkil etish metodologiyasi. Iqt.fanl.dokt.(DSc) diss.avtoreferati, 2019; Tashnazarov S.N. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida moliyaviy hisobot: muammo va yechimlar. Monografiya. –T.: «Navro'z» nashriyoti, 2016 y.-296 b.; Raximov M.Yu. Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili. –T.: «Iqtisod-moliya», 2013, 392 b.; Sagdillaeva Z., Yuldasheva U., Alimov B. Finansoviy analiz.—T.: «Fan va texnologiya», 2019, 444 str.; Ibragimova I.R. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini aksiyadorlik jamiyatlari amaliyotiga joriy etishni takomillashtirish. Iqt. fan.fals. dokt.(PhD) disser.avtoref. –T.: TDIU. 2022. – 58 b.

ilmiy-amaliy muammolar va ularni bartaraf etish yuzasidan ishlab chiqilgan taklif hamda tavsiyalarning dolzarblik darajasini belgilab beradi.

Tadqiqotning maqsadi, xalqaro standartlar asosida moliyaviy hisobotni tuzish va uning tahlilini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish hisoblanadi.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash sharoitida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari mohiyatini ochib berish va uning zaruriyatini ilmiy va amaliy jihatdan tadqiq etish;

moliyaviy hisob va hisobotning me'yoriy-huquqiy asoslarini tahlil qilish va ularning uslubiy asoslarini takomillashtirish bo'yicha tegishli xulosalar berish;

moliyaviy hisobotning tarkibiy qismlari va asosiy elementlarini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar olib borish;

moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotning mohiyati, taqdim qilinishi va uni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish;

foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotni tuzish usullarini takomillashtirish maqsadida tahliliy izlanishlar olib borish;

xalqaro standartlar asosida moliyaviy hisobotlar tahlilini takomillashtirishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqotning obyekti sifatida «O'zkimyosanoat» aksiyadorlik jamiyati tizimidagi xo'jalik yurituvchi subyektlar hisob siyosati tanlangan.

Tadqiqotning predmeti xalqaro standartlar bo'yicha moliyaviy hisobotlarni tuzish va tahlil qilish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlar majmui hisoblanadi.

Monografiyada guruhlash, qiyosiy va iqtisodiy tahlil, induksiya va deduksiya, iqtisodiy-statistik usullar, ekspert

baholash, iqtisodiy-matematik modellashtirish va prognozashtirish usullaridan keng foydalanilgan.

Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati izlanish natijasida olingan ilmiy xulosalar, ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalar xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy hisobotlarini xalqaro standartlar asosida tuzish va tahlilini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy izlanishlarga asos bo'lib xizmat qilishi, shu sohaga oid uslubiy ko'rsatmalarni ishlab chiqish, o'quv adabiyotlarini yaratishda foydalanish mumkinligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati ishlab chiqilgan ilmiy takliflar va amaliy tavsiyalarni xalqaro standartlar asosida moliyaviy hisobotni tuzish va tahlil qilish amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuini ishlab chiqishda hamda iqtisodiyot yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlarida «Buxgalteriya hisobi», «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari» va «Moliyaviy hisobot tahlili» kabi fanlarni o'qitishda qo'llanma sifatida foydalanish mumkin.

I BOB. XO'JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLARDA MOLIYAVIY HISOBOT TUZISH VA UNI TAHLIL QILISHNING NAZARIY-USLUBIY HAMDA TASHKILIIY ASOSLARI

1.1. O'zbekistonda moliyaviy hisobotning milliy tizimini xalqaro standartlarga transformatsiya qilishning zarurati, xorijiy tajribasi va istiqbollari

Mamlakatimiz iqtisodiyotini jahonning rivojlangan davlatlari amaliyotida keng qo'llanilayotgan moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXS) o'tishini jadallashtirish orqali xorijiy investorlarni zarur axborot muhiti bilan ta'minlash, investitsion jozibadorlikni oshirish va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, hisob va audit sohalari mutaxassislarini xalqaro standartlar bo'yicha tayyorlash tizimini takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan muhim qaror qabul qilindi⁵.

Mazkur qarorga binoan aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug'urta tashkilotlari va yirik soliq to'lovchilar toifasiga kiritilgan yuridik shaxslar 2021-yil 1-yanvardan boshlab, MHXS asosida buxgalteriya hisobi yuritilishini tashkil etishlari belgilab qo'yilgan. Buning uchun 2021-yil yakuniga qadar buxgalterlarni xalqaro sertifikatlash doirasida «MHXS bo'yicha moliyaviy hisobot» fanini muvaffaqiyatli topshirganligi to'g'risida hujjatga yoxud «Sertifikatlangan xalqaro professional buxgalter (CIPA)», «Sertifikatlangan diplomli buxgalter (ACCA)», «Sertifikatlangan jamoatchi buxgalter (SRA)» va «Xalqaro moliyaviy hisobot bo'yicha diplom (DipIFR)» sertifikatlaridan biriga ega kamida uch

⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. PQ-4611-son 24.02.2020. www.lex.uz/docs/4746047

nafar mutaxassis mavjud bo'lgan buxgalteriya xizmati xodimlari bilan ta'minlashlari talab qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat aktivlarini boshqarish agentligi 2020-yildan boshlab, davlat ulushi bo'lgan xo'jalik jamiyatlari va davlat korxonalarining MHXS asosida buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni tayyorlashga o'tish jadvali har yili tasdiqlanishi va 1-iyunga qadar rasmiy veb-saytida e'lon qilinishini ta'minlashlari belgilab qo'yilgan.

Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari uchun imtiyozlar yaratilgan bo'lib, agar ular moliyaviy hisobning xalqaro standartlari bo'yicha hisobot taqdim etganlarida, ular buxgalteriya hisobining milliy standartlari bo'yicha hisobot tuzishdan ozod qilinadilar.

Shuni ta'kidlash lozimki, yuqoridagi vazifalarning ijrosi o'z navbatida kadrlarni tayyorlash va sertifikatlashga borib taqaladi. Hozirgi paytda faoliyat yuritayotgan o'quv markazlari respublikamizdagi buxgalteriya hisobi xodimlarini sertifikatlash uchun yetarli salohiyatga va litsenziyaga ega emas. Bu muammoning yechimi sifatida Moliya vazirligi, Buxgalterlarning jamoat tashkilotlari 2020-yil davomida xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda Buxgalterlarni o'qitish markazlarida sertifikatsiyalash jarayonlarining Dasturi, Yo'l xaritasi va amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqishlari hamda o'quv markazlarini akkreditatsiyadan o'tkazishlari zarur.

MHXSga o'tish jarayoni mamlakatimiz iqtisodiyotida qo'llanilayotgan buxgalteriya hisobining milliy standartlari (BHMS)ni chorak asrlik tajribasidan qay yo'sinda foydalanishi masalasini kun tartibiga qo'ymoqda. Bizning fikrimizcha, O'zbekiston Respublikasi BHMSni mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun davlat ichki standartlari ko'rinishida saqlab qolish va uning xos

raqamlari va nomlarini xalqaro standartlarga moslashtirish maqsadga muvofiqdir.

Yuqoridagi qarorning muhim jihatlaridan biri 2020-yil 1-oktabrga qadar soliq hisobotining shakllari qayta ko'rib chiqilishi va ularning moliyaviy hisobotning MHXSga moslashtirilgan shakli ishlab chiqilishi ta'kidlangan. Bu juda dolzarb muammo bo'lganligi sababli, unga qo'shimcha sifatida statistik hisobot shakllarini ham xalqaro standartlarga moslashtirish zarurligini e'tirof etamiz. Bunga sabab, masalan, statistik hisobotning "Tashkilot xarajatlari to'g'risida" (3-Moliya shakli)gi mahsulotning ishlab chiqarish tannarxi va davr xarajatlari aralashib ketganligi sababli, bu holat tannarx va baho o'rtasidagi mutanosiblikka ta'sir ko'rsatib, sof foydaning sun'iy ravishda kamaytirib ko'rsatilishiga olib kelmoqda. Bu esa aksiyadorlarning manfaatlarini cheklashga, dividend siyosati talablarining bajarilmasligiga sabab bo'lmoqda.

Rossiyalik iqtisodchi olim O.YU.Shuligina, MHXSga muvofiq moliyaviy hisobotlarni tayyorlashning ikkita asosiy usuli mavjudligini e'tirof etadi: Rossiya hisobotini tuzatish (transformatsiya) va parallel ravishda buxgalteriya hisobini yuritish (konversiya)⁶.

Biz yuqoridagi muallifning fikrlariga qo'shilgan holda bu ikkita usulning umumiy va xususiy jihatlariga to'xtalib o'tamiz. O'zbekistonda ham buxgalteriya hisobining milliy standartlari asosida tuzilgan moliyaviy hisobotni xalqaro standartlarga o'tkazish (transformatsiya qilish) zarur. Buning uchun transformatsiya jadvallarini shakllantirish, transformatsiya qilish bo'yicha schyolar aloqalarini, taxminiy va yakuniy buxgalteriya balansini tuzish kabi bosqichlarni bosib o'tish zarur.

⁶ Шулыгина О.Ю. Методы подготовки финансовой отчетности в формате МСФО. Международный бухгалтерский учет. 24 (174) – 2011. с.16-19

Mazkur muammolarni tadqiq etgan olim S.Djumanov yozadi: "Moliyaviy hisobotni xalqaro standartlar asosida transformatsiya qilishda buxgalteriya balansini tuzish moduli muhim sanalanadi. Chunki korxonaning mulkiy holati, aktivlar va majburiyatlarni qoplash muddati to'g'risidagi axborot uning to'lov qobiliyati va likvidligini baholashda foydalidir"⁷.

Ushbu fikrlarni tasdiqlagan holda shuni ta'kidlamochimizki, amaldagi "Buxgalteriya balans" (1-shakl)ni MHXSga moslagan holda "Korxonaning moliyaviy holati to'g'risidagi hisobot" deb nomlashni taklif etamiz.

Parallel hisob yuritishda, ya'ni konversiya jarayonida moliyaviy hisobot ikkita tizim bo'yicha taqdim etiladi. Birinchidan, moliyaviy hisobot mazkur davlatning valyutasida va uning qonunchiligi asosida tuziladi. Keyingi bosqichda bu hisobot xalqaro standartlar tamoyillari va talablari asosida transformatsiya qilinadi. Shunday qilib, xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy hisoboti bir vaqtning o'zida ham milliy, ham xalqaro standartlar asosida tuziladi va taqdim etiladi.

Parallel hisob usuli (konversiya jarayoni) ikkita moliyaviy hisobot tizimida buxgalteriya hisobi axborotlarini qayta ishlash yoki raqamli iqtisodiyot sharoitida dasturiy ta'minotning konfiguratsiyasini talab qiladi.

Bu, albatta, mehnattalab va ko'p xarajatli usul bo'lib, amaliyotda to'la xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi subyektlar va qo'shma korxonalarda bu usuldan foydalanilmoqda.

Ma'lumki, hozirgi vaqtda xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan Moliyaviy hisobotning "Asosiy vositalar harakati to'g'risidagi hisobot" (3-shakl) O'zbekiston Respublikasi Moliya

⁷ Djumanov S.A. Moliyaviy hisobot axborotlarini xalqaro standartlar asosida kompilyatsiya qilish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. T.:2019

vazirining 2002-yil 27-dekabrdagi 140-sonli buyrug'i bilan kiritilgan edi. Keyinchalik bu hisobot shakli bekor qilindi. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta jihozlash sharoitida uzoq muddatli aktivlarning eskirishi, yangilanishi va yaroqlilik koeffitsiyentini hisoblash juda muhim sanaladi. Shu munosabat bilan biz xalqaro standartlar bo'yicha jahonda qo'llanilayotgan "Asosiy vositalar harakati haqidagi hisobot" shaklini kiritish uchun prof. S.Tashnazarovning fikrlarini qo'llab-quvvatlaymiz.

Tadqiqotlar natijasidan xulosa qilganimizda, O'zbekistonda moliyaviy hisobotni xalqaro standartlar asosida tuzish va taqdim etish masalasiga davlatimiz darajasida katta e'tibor qaratilmoqda. Bu sohada iqtisodchi olimlarimiz tomonidan dolzarb mavzularda ilmiy-tadqiqotlar olib borilmoqda.

Shunga qaramasdan, moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida tuzishning quyidagi kechiktirib bo'lmaydigan masalalarini sanab o'tmoqchimiz:

1. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Iqtisodiyot va Moliya vazirligi huzuridagi Soliq qo'mitasi va O'z.Res. Prezidenti huzuridagi agentligi Statistika agentligi Iqtisodiyot va bazasida mazkur muammolar yuzasidan metodologik kengash tashkil etish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

2. Amaldagi buxgalteriya hisobining milliy standartlarini takomillashtirib, uni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga moslashtirib, Moliyaviy hisobotning davlat ichki standartlari (MHDIS) deb nomlashni taklif etamiz.

3. Moliyaviy hisobotni transformatsiya qilish bo'yicha yagona hisob siyosatini o'rnatishni, uning shakllari, usullari va vositalarining namunaviy Nizom shaklida ishlab chiqilishi va tavsiya etilishini maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

MHXSga o'tishning zarurati muayyan milliy hisob tizimining

zamonaviy ekanligi yoki boshqalarning undan ortda qolganligida emas, balki xalqaro iqtisodiy munosabatlarning globallashuvi sharoitida xo'jalik aloqalarining mohiyatini haqqoniy ifodalovchi yagona biznes tilida so'zlashishga obyektiv ehtiyoj tug'ilganligi bilan izohlanadi. Amaliyotning guvohlik berishicha, hozirgi paytda bunday muloqot vositasini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bekamu ko'st bajarmoqda. Shuni unutmashlik zarurki, MHXS – bu qotib qolgan tizim emas, chunki ular doimo rivojlanib va takomillashtirilib boriladi. Jumladan, 2005-yil 1-yanvardan boshlab MHXSning yangi tahriri kuchga kiradi. MHXSga o'tish milliy standartlardan butunlay voz kechishni anglatmaydi, balki amaldagi milliy hisob tizimini MHXSga uyg'unlashtirish zarurligini bildiradi.

AQSH o'zining buxgalteriya hisobining milliy standartlarini xalqaro darajada qo'llab kelmoqda. Shu bilan birga, Rossiyaning aksariyat yirik korxonalari, shu jumladan, banklar US GAAP amal qiladigan AQSH fond birjalarida ro'yxatda turishni ma'qul ko'rishadi. Biz MHXSga o'tishda shoshilmadikmi, chunki hatto Yevropa Ittifoqi davlatlari ham ushbu standartlarga faqat 2005-yil 1-yanvardan o'tmoqchi⁸.

Mamlakatimizda moliyaviy hisobot tuzish va uni taqdim etishning xalqaro standartlariga asoslangan milliy modeli yaratilgan bo'lib, u chorak asr mobaynida xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida keng qo'llanilib kelinmoqda, globallashuv va xalqaro integratsiyaning kuchayishi, O'zbekistonning jahon bozoriga integratsiyalashuvi bu jarayonga yangicha nuqtai nazar bilan yondashishni talab qilmoqda. Xususan, xorijiy investitsiyalarni jalb etishda mulkchilik shakllari ichida davlat ulushining

⁸ Шеремет А.Д. Глобализация нуждается в едином языке. <https://bosfera.ru/bo/globalizaciya-nuzhdaetsya-v-edinom-yazyke?amp>

yuqoriligi to'g'ridan-to'g'ri investitsilarni jalb etishning kafolatlarini to'liq ta'minlay olmayapti. Shu boisdan, hozirgi iqtisodiy siyosatning asosini davlat ishtirokidagi korxonalarni xususiy-lashtirish yo'li bilan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berishdan iboratdir. Bunda, albatta, davlat o'zining strategik obyektlari va davlat budjeti manfaatlaridan kelib chiqib, makroiqtisodiy parametrlarni o'rnatadi.

O'zbekistonda moliyaviy hisobning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha 2020-yil 24-fevralda davlat rahbari tomonidan qaror imzolandi. Bu qarorning maqsadi – xorijiy investorlarni zarur axborot muhiti bilan ta'minlash va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, hisob va audit sohalari mutaxassislarini xalqaro standartlar bo'yicha tayyorlash tizimini takomillashtirishdir⁹.

Aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug'urta tashkilotlari va yirik soliq to'lovchilar toifasiga kiritilgan yuridik shaxslar 2021-yil 1-yanvardan boshlab, MHXS asosida buxgalteriya hisobi yuritilishini tashkil etishlari va 2021-yil yakunlaridan boshlab moliyaviy hisobotni MHXS asosida tayyorlashlari mazkur qarorda belgilab qo'yilgan.

2021-yil yakuniga qadar buxgalterlarni xalqaro sertifikatlash doirasida «MHXS bo'yicha moliyaviy hisobot» fanini muvaffaqiyatli topshirganligi to'g'risida hujjatga yoki «Sertifikatlangan xalqaro professional buxgalter (CIPA)», «Sertifikatlangan diplomli buxgalter (ACCA)», «Sertifikatlangan jamoatchi buxgalter (SRA)» va «Xalqaro moliyaviy hisobot bo'yicha diplom (DipIFR)» sertifikatlaridan ya'ni xalqaro buxgalter sertifikatidan biriga ega kamida uch nafar mutaxassis miqdorida MHXSni sifatli

⁹ Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. 2020-yil 24-fevral № 4611. www.president.uz

MUNDARIJA:

KIRISH.....	3
I BOB. XO'JALIK YURITUVCHI SUB'YEKTLARDA MOLIYAVIY HISOBOT TUZISH VA UNI TAHLIL QILISHNING NAZARIY-USLUBIY HAMDA TASHKILIY ASOSLARI	9
1.1. O'zbekistonda moliyaviy hisobotning milliy ti- zimini xalqaro standartlarga transformatsiya qilishning zarurati, xorijiy tajribasi va istiqbollari.	9
1.2. Moliyaviy hisobotlarni taqdim etishning konseps- tual asosi, yangilangan standart(IAS, IFRS)larning ta'rifi va tavsifi.....	30
1.3. Moliyaviy hisobot tahlilining hozirgi holati va uni rivojlantirish yo'nalishlari.....	39
Birinchi bob bo'yicha xulosa	48
II BOB. MOLIYAVIY HISOBOTNING ASOSIY SHAKLLARI VA ELEMENTLARINI TAKOMILLASHTIRISH	50
2.1. Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotni tuzish va taqdim etish usullarini takomillashtirish.....	50
2.2. Foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotni tuzish uslublarini takomillashtirish.....	62
2.3. Xalqaro standartlar asosida pul oqimlari to'g'risidagi moliyaviy hisobot tuzish usullarini takomillashtirish.....	73
2.4. Xususiy kapital to'g'risidagi hisobotni xalqaro standartlarga uyg'unlashtirish.....	92
Ikkinchi bob bo'yicha xulosa	100

III	MOLIYAVIY HISOBOTNI TAHLIL QILISHNI	
BOB.	XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA	
	TAKOMILLASHTIRISH	102
3.1.	Xo'jalik subyektining moliyaviy salohiyatiga sof aktivlar va moliyaviy leverij koeffitsiyentlari ta'sirini tahlili.....	102
3.2.	Sellyuloza-qog'oz kombinatining moliyaviy ko'rsatkichlarini ekonometrik modellashtirish va prognozlash.....	113
	Uchinchi bob bo'yicha xulosa	133
	XULOSA.....	135
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.....	138
	ILOVALAR.....	149